

Het orgel speelt weer

Het orgel van de Kerk van Sint Jan de Doper in Ottersum

Een einde en een begin

Met de officiële inwijding van ons vernieuwde pijporgel wordt een langjarig project afgesloten. Het project begon ooit met het opknappen van een orgel in deerniswekkende toestand en eindigde met een gerestaureerd en voor een deel vernieuwd orgel in onze kerk. Elders in dit gedenkboekje kunt u er over lezen en gedurende het gehele project is er ook in de media de nodige aandacht aan geschonken.

Toen Joep van Deursen en ik in het najaar van 1999 begonnen aan de opknapbeurt van ons orgel, hadden we geen idee van wat ons allemaal te wachten stond. En dat is eigenlijk ook maar goed. Onze ambities lagen niet zo hoog. Wij wilden gewoon mooie muziek maken voor orgel en cello, voor ons als hobby maar zeker ook om op gepaste tijden de liturgie te verrijken en dienstbaar te zijn aan het Hogere. Geen grote ambitie in het begin dus, maar het feit dat wij nu over een schitterend orgel beschikken, geeft aan dat er nog heel veel stond te gebeuren.

Het ontdekken van de Cavaillé-Coll windladen was voor mij een verrassing. Uit de krant vernemen dat het Haarlemse concertgebouworrel gerestaureerd ging worden, bood ons in Ottersum een unieke kans om het orgel grondig op te knappen. Dat is heel wat anders dan een amateuristische hersteloperatie! Je moet

dan je kerkbestuur overtuigen van deze kans! Terecht was men in eerste instantie kritisch. Het kerkbestuur had echter ook geconstateerd dat het in 1977 aangeschafte elektronische orgel totaal versleten was. Er moest dus sowieso iets gebeuren. Uiteindelijk kon het bestuur akkoord gaan met een restauratie. Ik kreeg het vertrouwen en ben daar erg dankbaar voor. Je moet mensen om je heen verzamelen om een en ander goed te kunnen organiseren. Een orgelcomité werd opgericht en dat werd de Stichting tot Behoud van Cultureel Erfgoed in Ottersum. Samen met de leden kon de klus geklaard worden en naar mijn overtuiging hebben we er veel plezier aan beleefd. Het contact hebben met diverse instanties – soms met grote namen uit de orgelwereld – was een belevenis op zich.

Heel bijzonder werd de werkrelatie met Ton van Eck, onze adviseur, en met Cees van Oostenbrugge, directeur van Flentrop Orgelbouw. Waar noodzakelijk gingen we zeer zakelijk met elkaar om maar daaromheen waren de contacten erg hartelijk en vriend-

schappelijk. Gemeenschappelijk was de liefde voor het orgel. Dat gold al evenzeer voor de medewerkers van Flentop die in Ottersum bijna drie maanden aan het werk waren. Zij waren trouwens blij verrast door de grote belangstelling vanuit de parochie voor hun werk. Ze vonden dat tamelijk uniek.

Dit alles heeft uiteindelijk geleid tot het prachtig klinkende en ogende resultaat op het benedenbalkon in onze kerk. Het is het einde van een project maar ook het begin van iets moois. We gaan het orgel volop gebruiken, niet alleen in kerkdiensten maar ook voor concerten. Onze fraaie parochiekerk, rijksmonument, heeft nu het orgel dat ze verdient. Het orgel met het oorspronkelijke pijpmateriaal is qua dispositie en intonatie representatief voor de orgels uit het midden van de vorige eeuw. De nieuwe windladen en de mechanische tractuur maken het orgel bedrijfszeker tot in lengte van jaren. Daarmee heeft de parochie in een investering voor de toekomst gedaan. Wij hebben geloof in de toekomst waarin onze Kerk en ons monumentale kerkgebouw een plaats zullen houden, nu compleet met een fantastisch orgel. Ik wens ons zelf daar veel geluk mee.

Frans Meeuws

Voorzitter orgelwerkgroep

Beste mensen

In een van de eerste gesprekken die ik had voordat ik pastoor werd van de parochie Ottersum, werd er al gesproken over het orgel. Door het verkopen van enkele windlades kon dit orgel goed aangepakt worden. Na een heel aantal jaren van doodse stilte kon het weer gaan klinken, omdat het gerestaureerd kon gaan worden. Uiteindelijk is het restaureren samen gegaan met het verplaatsten van het orgel naar het onderste oksaal.

Terwijl het orgel werd gebouwd heb ik met verwondering gekeken met welk vakmanschap dit gebeurt. Het is ongelooflijk als je ziet hoe alles goed in elkaar moet passen. Dit omdat er geen lucht op een verkeerde plaats naar buiten komt. Zo alleen kan het nieuwe orgel goed klinken. De hele klus is nu geklaard, wij mogen in Ottersum spreken van een mooie kerk met een mooi orgel. Wij mogen trots zijn op zo'n instrument. Waar wij ook trots op mogen zijn, is dat het niet alleen het werk is geweest van de orgelbouwer Flentrop, maar ook van vele vrijwilligers. Wij mogen trots zijn dat wij deze vakmensen in ons vrijwilligersbestand mogen hebben. Ook is het geld dat nodig was niet zomaar gekomen. Ook hier hebben veel mensen hard voor gewerkt. Denken wij aan de commissie onder leiding van Frans Meeuws die hier vele uren in heeft gestoken.

Door het vele werk dat er gedaan is aan het orgel, waaronder ook sloopwerk op het balkon, is er veel stof in de kerk gekomen. De banken zagen er soms wit uit.

De kerkelijke interieurverzorgers hebben het altijd weer schoongemaakt. Zo konden de mensen die voor diensten in de kerk kwamen, verzekerd zijn dat hun kleren niet vuil werden als ze in de banken gingen zitten.

Ik wil daarom iedereen van harte danken voor het vele werk dat er is geleverd om de kerk van Ottersum zo'n mooi instrument te geven. Ook natuurlijk dank aan de subsidieverstrekkenende fondsen, sponsors en allen die door de adoptie van een pijp een financiële bijdrage leverden. Zonder u allen was het niet mogelijk geweest.

Pastoor R. Schols

Het verhaal van het Pels orgel

Het Pels orgel dat wij op 7 september 2008 opnieuw inwijden, is dit jaar 60 jaar oud. Voor een orgel is dat eigenlijk niet oud. En dan was er toch al een zo grondige restauratie nodig? In dit artikel schetsen wij de hele gang van zaken die uiteindelijk heeft geleid tot de her-ingebruikname van het orgel met een kwaliteit en klankrijkdom als nooit tevoren!

In de afgelopen 60 jaar heeft het orgel een bewogen geschiedenis gekend. Het orgel stond op een ongelukkige plaats. Daardoor stond het bloot aan extreme temperatuurschommelingen en – nog erger – periodes van een zeer hoge en lage vochtigheidsgraad. Dat leidde ertoe dat het al snel in een slechte conditie geraakte. Regelmatig waren er storingen en uitval van speelfuncties. Diverse grote reparaties waren nodig. Het mocht allemaal niet baten. Uiteindelijk werd besloten het orgel niet meer te gebruiken en een elektronisch exemplaar aan te schaffen.

In onze parochiekerk uit 1931 werd in eerste instantie het pijporgel van de orgelbouwer Nolting uit het Duitse Emmerich geplaatst, dat ook in de vorige parochiekerk dienst had gedaan. De nieuwe kerk was echter veel groter dan de vorige. Het Nolting orgel was niet berekend op zo'n grote ruimte. In december 1943 besloot daarom het kerkbestuur van de parochie van Sint Jan de Doper om een nieuw orgel te laten bouwen. De opdracht hiertoe werd gegund aan Orgelbouwer B. Pels & Zn uit Alkmaar.

Op 30 januari 1944 werden de plannen voor een nieuw pijporgel aan de parochianen bekend gemaakt door pastoor van Laer. Hij schreef aan de parochianen over het Nolting orgel: "Ons oud orgeltje heeft altijd goed zijn best gedaan maar is helemaal niet berekend voor de grootte van onze kerk. Het orgeltje werd in 1804 gekocht in Kleef en staat nu in de derde kerk. Het orgel zou eerst worden verkocht aan de parochie van Gennep maar toen die van Gennep het zagen, wilden ze het niet; het was hen te klein. Gennep telde toen 600 en Ottersum 1100 parochianen."

Wel aardig om te weten: het orgel werd door de boeren van Ottersum voor een belangrijk deel betaald met producten van het land. De kosten bedroegen 6.200 gulden. Dat moest nog worden aangevuld met:

- 200 pond rogge,
- 200 pond tarwe
- 150 kippeneieren
- 25 kilo boter
- 25 kilo spek.

Na de verbouwing en uitbreiding van de vorige parochiekerk, die op het huidige kerkhof stond, voldeed het instrument al niet meer, zo constateerde de pastoor. In de grote, huidige kerk was het helemaal behelpen. Het orgel was veel te klein voor het grote gebedshuis. We moeten ons daarbij realiseren dat de huidige kerk in het begin geen geweldige akoestiek had zoals tegenwoordig wel het geval is. Het gewelf van het middenschip was namelijk met zachtboard bekleed (op het priesterkoor is dat trouwens nog steeds zo). De parochieherder besloot destijds zijn relaas aldus: "Wij moeten geen minimumlijders willen zijn; dat zijn we met ons orgeltje al 140 jaar geweest!"

Zoals wij nu weten, werd er voor het Pels orgel niet alleen maar nieuw materiaal gebruikt. In de bijdrage van Dr Ton van Eck in dit boekje kunt u er meer over lezen.

Voorlopige overeenkomst

Ondergetekende L. P. van Laer, pastoor te Ottersum verklaart te hebben opgedragen aan de fa. Bern Pels & Zoon Orgelbouwers te Alkmaar, het bouwen en leveren van een Kerkorgel voor de prijs van f 17.500 - zegge: "Zeventiendehonderd Vijfhonderd Gulden".

Het orgel zal bezetten 30 sprekende stemmen, waarvan 5 stemmen gereserveerd worden. De samenstelling van het orgel wordt in overleg met den Zgn. Eern. Pater Dr. C. H. van Gans de Utrechtse naden geregeld.

Het orgel zal behoudens farce majeure voor Paschen 1945 geleverd worden, een voorbehoud moet worden gemaakt voor de leveringsmogelijkheid den speelkast, winddrachten.

De behouding zal op de normale bekende manier geschieden, de behouding van de eerste termijn bij onder tekenning van het contract.

Ottersum 13 Januari '44
L. P. van Laer
Bern Pels

Op 13 januari 1944 werd de overeenkomst getekend met daarin de opdracht aan de fa. Bernard Pels & Zoon te Alkmaar om een orgel te bouwen en te leveren voor de prijs van f 17.500.

In die eerste opdracht zou het orgel 30 sprekende stemmen krijgen waarvan er 5 gereserveerd zouden blijven. Dit betekent dat er 25 registers geplaatst zouden worden. De rest van de registers zou in een later stadium, als er genoeg geld was, bijgeplaatst kunnen worden. Gelet op het in de offerte genoemde aantal registers is het vermoeden gerechtvaardigd dat er niet meteen sprake geweest is van het aanwenden van de Cavallé-Coll windladen. De offerte vermeldt verder dat het orgel met Pasen 1945 opgeleverd zou worden behoudens "farce majeure".

Farce majeure was er volop. Daar weten de oude Ottersummers over mee te praten: er waren de oorlogshandelingen, de evacuatie van ons hele dorp, de hongerwinter in Holland. Dat alles maakte dat het veel langer duurde voor het bij Pels bestelde orgel kon worden opgeleverd. Bovendien bleken de kosten 25% hoger dan geraamd "door gewijzigde tijdsomstandigheden": farce majeure!

Ruim 3 jaar na de eerder overeengekomen datum kon het orgel alsnog worden opgeleverd en wel met de volledige dispositie van nu 31 sprekende stemmen. Het orgel telde nu dus een register meer dan in 1943 was geoffreerd. Op zondag 11 juli 1948

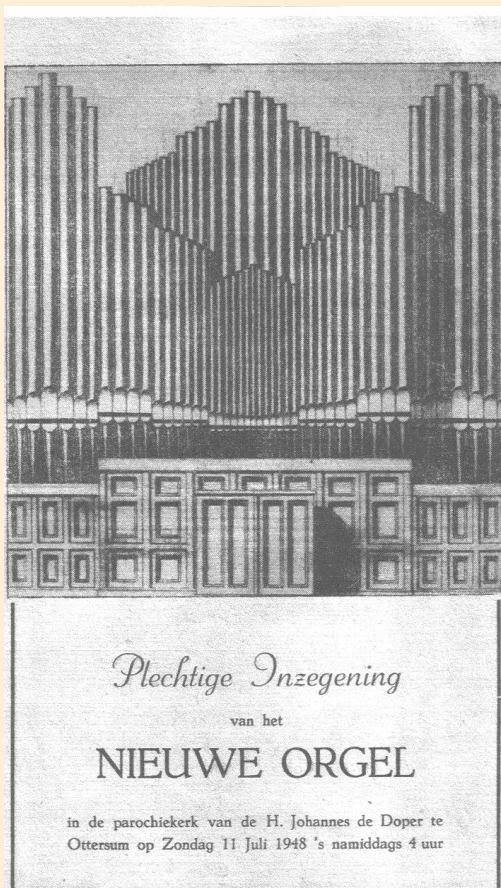
om 4 uur 's middags was de plechtige inzegeningen en werd het orgel ingespeeld door Piet Staay, organist van de Canisiuskerk in Nijmegen.

Zoals hierboven al vermeld bleek het orgel van meet af aan erg storingsgevoelig. Hitte, kou, vocht en droogte wisselden elkaar af. Herhaaldelijk waren er groot onderhoud en grote reparaties nodig. Uit het parochiearchief vinden wij dankzij de naspeuringen van mevrouw Trudy Dinnessen nog een schrijven uit de zestiger jaren van de vorige eeuw van de firma Pels aan de heer Houët, destijds organist uit Eindhoven en vermaard orgeladviseur. Pels maakt i.v.m. aanstaand groot onderhoud aan de Ottersumse windladen gewag van een verzoek van het gemeentebestuur van Haarlem om uit te zoeken waar de oude windladen uit het Cavaillé-Coll orgel van Haarlem zich bevonden.

Ook toen werd kennelijk de mogelijkheid bekeken om tot een windladenuitruil te komen. Maar daar is het toen dus niet van gekomen. Waarom weten wij niet. Het Ottersumse orgel kreeg vervolgens een grote onderhoudsbeurt die in april 1962 werd afgerond. Maar ook na dit onderhoud en een grote reparatie waarbij o.a. de slepen van de windladen telescoopveren kregen, bleef het orgel storingen vertonen. Het was gezegd dweilen met de kraan open. Ongetwijfeld zal hierover menigmaal de nodige ergernis zijn uitgesproken. Mogelijk werd er al nagedacht of er geen structurele oplossing mogelijk was.

De situatie verergerde

In april 1977 raakte de hele kerk onder het roet door brand in de verwarmingsinstallaties. Zes weken lang was de kerk gesloten. Het interieur van de kerk werd helemaal schoon gemaakt en opgeknapt, zo niet het Pels orgel. Het werd buiten gebruik gesteld na vele storingen. Er is toen wel nog overwogen om een nieuw pijporgel te kiezen. Het kerkbestuur hield heel democratisch een soort parochiereferendum waaruit bleek dat de meesten van de parochianen een elektronisch orgel een verstandige aanschaf vonden. In de parochie werd een actie gehouden om geld bijeen te krijgen voor aanschaf van een elektronisch orgel van het merk Albhorn. Het

Pels orgel raakte verder in verval. Op den duur vielen er zelfs grote pijpen om, onge- dierte hield er huis. En zo stond het er bijna een kwart eeuw bij.

Ruim 10 jaar geleden kwam er een brief bij het kerkbestuur binnen van de stichting Samenwerkende Orgelvrienden Limburg, die alle kerkorgels in Limburg in een data- base wilde opnemen. Dit was aanleiding om de toestand van het orgel eens goed te bekijken en er een korte beschrijving van op te stellen. Zo raakte Frans Meeuws als organist en orgelliefhebber bij het orgel betrokken. Hij vond het een interessante klus maar schrok wel van de toestand waarin het orgel verkeerde. Toch zag het orgel er van binnen uit alsof het nog wel bespeelbaar te maken was. En dus begon het idee vorm te krijgen om het orgel schoon te maken en te kijken of het nog kon functione- ren, desnoods gedeeltelijk. Eerst maar eens kijken of het orgel nog aan de praat te krijgen was! De elektrische installatie werd doorgemeten. Deze was veilig. De eerste keer dat het orgel werd aangezet, was natuurlijk erg spannend. Een aantal registers in het zwelwerk was nog wel aanspreekbaar maar er lekte zoveel lucht weg dat de wind- druk veel te laag was en de pijpen daardoor bijna een ¼toon te laag klonken.

In 1999 begonnen Frans Meeuws en Joep van Deursen aan een maandenlange klus waarbij het orgel zo goed mogelijk werd schoongemaakt en verder provisorisch werd hersteld. Uiteindelijk kon er weer heel redelijk op gespeeld worden. Met beperkte middelen konden de grootste problemen van het orgel worden opgelost. Scheef ge- zakte delen werden opnieuw gesteld. Barsten in de windladen, ontstaan door uitdro- ging, werden gedicht. Honderden leren membraampjes, helemaal vergaan, werden vervangen. Daardoor namen de windlekkages fors af en de winddruk navenant toe.

Het orgel begon steeds beter te klinken. Een bijzonder moment was, zo herinnert Meeuws zich, dat de grote magazijnbalg na de zoveelste herstelhandeling zich opeens langzaam, krakend en piepend vulde. Toen kon het instrument weer gebruikt worden. Ook aan het visuele aspect werd gedacht. Had het orgel jarenlang in de schemering of zelfs duisternis gestaan, nu werd er op het bovenbalkon verlichting aangelegd die het orgel sfeervol uitlichtte. Alhoewel maar beperkt zichtbaar vanuit de kerk viel het de mensen wel op dat het toch wel een mooi instrument was om naar te kijken.

Het orgel hoorde er weer bij. Regelmatig werd het weer gebruikt, vooral ook op ver- zoek bij bijzondere gelegenheden zoals huwelijksvieringen, uitvaarten, dankvieringen bij jubilea.

Tweede Kerstdag 2000 werd er voor de eerste keer een orgelbespeling georganiseerd met Frans Meeuws achter de toetsen en Joep van Deursen op de cello. Tientallen mensen kwamen luisteren en waren verrast door de mooie orgel- en celloklanken. Van de oudere kerkgangers die het orgel vroeger hebben horen spelen, kwamen er positieve reacties: "Wat fijn dat er weer op het orgel wordt gespeeld".

Tijdens hun dinsdagavondklussen viel het de amateur-orgelrestaurateurs op dat de windlade van het zwelwerk er erg oud uitzag en waarschijnlijk veel ouder was dan het

orgel zelf. Uit naspeuringen van Frans Meeuws werd duidelijk wat voor bijzondere windladen er in het instrument zaten.

Op een dag in april 2003 stond er in een landelijke krant te lezen over de aanbesteding van de restauratie van het internationaal vermaarde Cavaillé-Coll orgel in Haarlem. Meeuws zag de mogelijkheid en unieke kans om de windladen te verkopen en hiervoor geld te krijgen dat in een restauratiefonds voor ons orgel kon worden gestort. Hij legde meteen de eerste contacten met Flentrop orgelbouw die de restauratieopdracht had gekregen, met de gemeente Haarlem en met de rijksmonumentendienst over de mogelijke verkoop van de Cavaillé-Coll windladen voor de restauratie van het concertgebouworghel van Haarlem. Het zou voor Haarlem een unieke gelegenheid zijn om de oorspronkelijke windladen voor het concertorgel terug te krijgen. Waarschijnlijk schrok men in Haarlem van het signaal uit Ottersum. De restauratie van het Haarlemse orgel was immers al aanbesteed. Flentrop Orgelbouw BV te Zaandam had de opdracht gekregen. Het aankopen van de originele windladen in Ottersum zou een flinke overschrijding van het budget betekenen. “Onze” windladen gebruiken betekende immers een grondige restauratie. Dat is bijna net zo duur als reconstructie. En dan deden wij in Ottersum de laden uiteraard niet voor niks van de hand. Het was voor onze parochie een buitenkansje.

De heren Cees van Oostenbrugge, directeur van Flentrop Orgelbouw en Ir Henk Kooijker, adviseur namens de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, kwamen vervolgens in Ottersum kijken. Ze stelden vast dat het daadwerkelijk de originele windladen waren. Zo bleek de windlade van het zwelwerk in Ottersum voor 13 registers was gebruikt maar dat de lade voor 14 registers was gebouwd.

Het was daadwerkelijk de lade van het Grand Orgue (hoofdwerk) van het Haarlemse orgel. En ook de pedaalladen waren origineel. De bezoekers raakten ervan overtuigd dat de windladen in Ottersum eigenlijk terug moesten naar Haarlem. Men zou de mogelijkheden onderzoeken om de laden naar Haarlem terug te brengen. Er brak een spannende en soms enerverende tijd aan. In Ottersum waren diverse mensen intussen wel overtuigd geraakt van de klankschoonheid van ons pijporgel ondanks de gebrekkige staat waarin het feitelijk nog verkeerde. Organisten Geert Pubben (wiens vader op het Nolting- en het Pels orgel had gespeeld) en Frans Meeuws lieten het orgel regelmatig tijdens de kerkdiensten horen. Maar het duurde nog geruime tijd voordat Haarlem en Rijksdienst voor de Monumentenzorg de zaak financieel rond hadden.

In februari 2004 ging het Ottersumse kerkbestuur akkoord met een voorstel om de Cavaillé-Coll windladen te verkopen voor een zodanig bedrag dat hiervan vervangende laden konden worden bekostigd en een algehele restauratie van het orgel financieel binnen bereik kwam. We kregen als tegenwaarde van de verkochte laden nieuwe exemplaren voor alle werken.

Na het fiat van ons kerkbestuur en het bisdom dat bij dit soort grote zaken met het kerkbestuur meekijkt, kwamen in juli 2004 de mannen van Flentrop de verkochte

windladen van zwelwerk en pedaal ophalen. De orgelpijpen die op deze windladen stonden, werden een verdieping hoger in de kerktoren opgeslagen. Het hoofdwerk met de Nolting windlade bleef nog bespeelbaar. Zo hadden we dan eigenlijk weer het kleine orgeltje waarover pastoor van Laer in 1943 sprak. Maar in 1948 waren er andere pijpen opgeplaatst die aanmerkelijk harder waren geïntoneerd. Mede door de goede akoestiek in de kerk klonk het nog heel redelijk.

In Ottersum werden plannen gesmeed

Wat gaan we straks met ons orgel doen? Op z'n oude plaats laten staan en alleen de windladen vervangen? Een complete restauratie? Verplaatsen naar het benedenbalkon met als voordelen minder extreme temperatuursverschillen en bovendien voor de zangers minder trappen lopen? Er werd gediscussieerd en nagedacht. Directeur Cees van Oostenbrugge van Flentrop dacht actief mee. Het was hem wel wat waard dat Ottersum haar windladen had willen afstaan. De restauratie van het Haarlemse orgel kreeg voor hem een nieuwe dimensie doordat de originele windladen beschikbaar kwamen.

In mei 2005 werden de plannen voor het herstel van het orgel concreet gemaakt. In het voorjaar 2006 werd de definitieve opdracht tot restauratie, vernieuwing én verplaatsing van het Pels orgel aan de firma Flentrop verleend. Een kunstige fotomontage van fotograaf Kruijsen waarbij het orgel op het benedenbalkon werd geplaatst, overtuigde velen dat het herstelplan de meest vergaande variant moest worden:

- Het orgel wordt in z'n geheel naar het beneden balkon verplaatst.
- Alle windladen worden vervangen door nieuwe laden.
- De bestaande magazijnbalg en 2 reguleurs zullen weer gebruikt worden en worden gerestaureerd
- Defecte pijpen worden hersteld.
- De tractuur (speelmechaniek) was elektro-pneumatisch in de oude situatie. Deze wordt in de nieuwe situatie (en dat is heel bijzonder) mechanisch. De registerbediening wordt elektrisch.

In februari 2006 werd het Cavaillé-Coll orgel in de Philharmonie te Haarlem feestelijk ingewijd, mét de Ottersumse windladen.

Op 26 september 2006 werd ons orgel op de oude plek met alleen nog de Nolting windlade voor het laatst bespeeld. Daags daarna werd de speeltafel gedemonteerd en door Flentrop opgehaald. Tegelijk werden er de nodige metingen verricht op het benedenbalkon, de nieuwe plaats voor het orgel. Ons pijporgel, waar intussen al niet zoveel meer van over was, zou een poos moeten zwijgen. We zouden het een tijd zonder pijporgel moeten doen. Maar met perspectief!

We hadden de hoop dat het orgel vernieuwd en gerestaureerd weer zou klinken tijdens de viering van de 75ste verjaardag van ons kerkgebouw. Dat was jammer genoeg in de planning van de orgelbouwer niet in te passen. Intussen gingen de vrijwilligers van de parochiële klussengroep alvast aan het werk. Het benedenbalkon waarop het vernieuwde orgel zou worden geplaatst werd helemaal “gestript”. Kaal beton bleef er over. Aan de hand van de bouwtekeningen van Flentrop werd de houten achterwand voor het orgel in elkaar gezet en op het balkon geplaatst, terwijl schilder René Heldens diverse vochtplekken in het pleisterwerk repareerde.

De klussengroep en kerkbestuur bij Flentrop

Eind 2007 ging de klussengroep samen met het kerkbestuur naar de Flentrop werkplaatsen in Zaandam om ter plekke te kijken wat er al allemaal van ons orgel klaar was. De nieuwe windladen en nog veel meer stonden er opgesteld. Het bezoek uit Ottersum was diep onder de indruk van het degelijke werk en vooral ook het vakmanschap.

Begin van dit jaar, op 14 januari 2008 kon het grote werk in onze kerk een aanvang nemen. Op die maandagochtend kwam er een grote verhuiswagen voorrijden.

De eerste onderdelen (het stelwerk, de gerestaureerde balgen en de nieuwe windladen) werden uitgeladen plus een hele hoop materiaal en gereedschap dat de orgelbouwers nodig hadden. Op het benedenbalkon werd een kleine meubelwerkplaats ingericht en hoog boven in het gewelf werd een elektrische lier gemonteerd. Twee, soms drie

orgelbouwers uit Zaandam met ondersteuning van Ottersumse vrijwilligers van de klussengroep gingen aan de slag.

Onze vrijwilligers waren van onschatbare waarde bij het verrichten van ondersteunende werkzaamheden. Wat zij deden, scheelde de parochie duizenden euro's! Binnen ruim een week stond "de onderbouw" van het orgel al grotendeels overeind.

Er was een website over het orgel gemaakt waarop van dag tot dag de voortgang in het werk kon worden gevolgd.

De statistieken op de site lieten zien dat de website vaak werd bekeken. Meer dan 2000 bezoekers, gemiddeld 6 nieuwe bezoekers per dag. Ook bij de kerkbezoekers bleven de werkzaamheden niet onopgemerkt. Na afloop van de kerkdiensten was er een aantal malen de mogelijkheid om onder leiding van een van de organisten het werk ter plekke te bekijken. Een unieke gelegenheid om het kolossale instrument in opbouw te zien. Die kans krijg je niet gauw meer. De bezoekers waren verbaasd hoe groot het orgel was. Vanuit de kerk kijk je immers naar het front, één grote rij pijpen. Dat daar nog heel veel rijen pijpen achter staan, daar heeft men geen idee van.

Op 8 februari 2008 was er een klein, feestelijk moment. De bouw was zover gevorderd dat op de windlade van het hoofdwerk de eerste orgelpijpen (bourdon 16') konden worden geplaatst. Dat gebeurde tijdens een vergadering van het orgelcomité, tevens bestuur van de Stichting tot Behoud van Cultureel Erfgoed Ottersum.

Maar er kon nog niet op het orgel gespeeld worden. De speeltafel was er nog niet. Die kwam op 13 februari terug uit Zaandam. Een week later werden de eerste frontpijpen geplaatst en begon men vanuit de kerk enig idee te krijgen hoe het er straks uit zou zien. Nog twee weken later waren de meeste pijpen in het orgelfront geplaatst. Ook daarachter stonden al veel pijpen op hun plaats. Op 10 maart begon de intonateur met zijn werk. Hij stemde de pijpen, er kwam weer muziek uit. Anderhalve maand later vertrok hij weer. Het werk van Flentrop zat erop.

Het orgel speelde en hoe! Zo mooi had het nog nooit geklonken. Nu waren de vrijwilligers weer aan zet om alles af te werken.

Op 28 mei 2008 vond de officiële oplevering plaats. Ton van Eck, onze KKOR-adviseur, keurde het orgel en liet de aanwezige kerkbestuursleden, leden van het stichtingsbestuur en directeur van Flentrop horen wat het orgel allemaal in z'n mars had.

Op 7 september 2008 wijden we het vernieuwde orgel in. Een groot en uniek project is afgerond. Het orgel dat 60 jaar geleden dank zij de inzet en de bijdragen van vele parochianen kon worden aangeschaft, heeft een nieuwe toekomst. Het van oorsprong elektro-pneumatische orgel is met de nieuwe tractuur het grootste mechanische orgel in ons dekenaat. De kwaliteit is speeltechnisch en qua klankrijkdom zodanig dat het ook zeer de moeite waard is om er concerten mee te organiseren. Orgel én kerkgebouw in Ottersum hebben hiermee in cultureel opzicht een extra toegevoegde waarde voor Ottersum en de hele regio.

Orgels van de r.k. parochie in Ottersum

ORGELS IN DE VORIGE KERK IN OTTERSUM

Het oudst bekende orgel voor de parochie van Ottersum zou zijn aangekocht in 1804. Dat weten we dankzij een mededeling van pastoor Van Laer uit 1944. Wanneer deze parochieherder op 30 januari van dat jaar de plannen voor een nieuw orgel aan de parochianen bekend maakt, schrijft hij o.a. dat het oude orgeltje uit 1804 niet meer voldoet in de nieuwe, uit 1931 stammende parochiekerk. Als dit correct is, was het instrument dus in elk geval ouder dan 1804. In de periode rond de eeuwwisseling verhuisden verschillende orgels van kloosterkapellen uit het land van Kleef naar parochiekerken in naburige streken, ook in het oosten van ons land, door de opheffing van de kloosters in dat gebied en de verbeurdverklaring van hun bezittingen tengevolge van de Sekularisation.

In de verzameling disposities van George Hendrik Broekhuizen sr., die stamt uit het midden van de 19de eeuw en bekend staat als het "handschrift Broekhuizen", wordt gewag gemaakt van een orgel dat Johan Daniël Nolting uit het Duitse Emmerich in 1830 zou hebben geplaatst.

Over Ottersum vermeldt Broekhuizen het volgende:

O 76. Ottersum, Provincie Noord-Brabant

Het orgel in de r. cath. gemeente aldaar is gemaakt in 1830 door J.D. Nolting en Zoon, orgelmakers te Emmerik. Heeft 8 stemmen, een handclavier, aangehangen pedaal en twee blaasbalgen.

Prestant in 't front 8 vt Flute douce 4 vt Mixtuur 3 st.
Octaaf 4 vt Quint 3 vt Flageolet 1 vt Bourdon 8 vt
Octaaf 2 vt Trompet geh. 8 vt

tremulant, ventil

Dit orgel is later met een positief voorzien, de maker onbekend. Heeft toen verkregen 16 stemmen en drie handklavieren, waarvan het middelste tot koppeling dient, aangehangen pedaal en twee blaasbalgen.

Manuaal

Prestant	8 vt
Bourdon	16 vt
Holpijp	8 vt
Fluit	4 vt
Octaaf	4 vt
Quint	3 vt
Octaaf	2 vt
Flageolet	1 vt
Mixtuur	3 st
Trompet geh.	8 vt

Positief

Holpijp	8 vt
Roerfluit	4 vt
Salicionaal D,	8 vt
Viola di Gamba	4 vt
Fluit	2 vt
Clairon	4 vt

afsluiting, koppeling, tremulant, ventil

In dit overzicht is 'geh.' de afkorting van 'gehalveerd'; de Trompet was gedeeld in bas en discant, zodat het bij het door Nolting geplaatste orgel mogelijk was om een Trompetsolo in discant of bas te spelen, begeleid door de zachtere grondstemmen. De 'D.' bij de Salicionaal staat voor 'Discant'.

Broekhuizen situeert Ottersum ten onrechte in Noord-Brabant, terwijl deze plaats, op het moment dat hij zijn dispositieverzameling samenstelde, tot de provincie Limburg behoorde, al was dat maar pas sinds 1839, want tussen 1830 en 1839 behoorde Ottersum tot het nog jonge koninkrijk België.

Het is natuurlijk mogelijk dat Broekhuizen zich in het jaartal heeft vergist. Dan spreken hij en pastoor van Laer bijna een eeuw later over hetzelfde instrument, dat dus door Nolting van Kleef naar Ottersum zou zijn overgeplaatst. Als de door beiden vermelde jaartallen correct zijn, dan diende het instrument van Nolting waarschijnlijk ter vervanging van het orgel uit 1804.

Nolting bouwde en plaatste verschillende instrumenten in ons land, zoals de orgels in de hervormde kerk te Gendringen en de r.k. parochiekerk van de H. Oswaldus te Zeddam. Dat hij ook in Ottersum een orgel leverde mag geen wonder heten.

Ottersum behoorde in de Franse tijd tot de 'Mairie Kessel' en het Duitse Kessel ligt enige kilometers ten westen van Goch.

De Nolting windlade ontdaan van de hoofdwerkpijpen

Opmerkelijk is dat de St. Mathiasparochie in het niet zo ver van Ottersum gelegen Oploo in 1863 een orgel kocht in het Duitse Sonsbeck waarvan de vormgeving van de kas erop wijst dat het vervaardigd was door Nolting. In 1854 - toen het instrument zich dus nog in Sonsbeck bevond - hadden de Gebr. Franssen uit Roermond nog aan dat orgel gewerkt. Over en weer de huidige landsgrenzen was er in het gebied van de Nederrijn en de Maas een levendige uitwisseling van orgels en orgelmakers.

Van het orgel van Nolting in Ottersum zijn alleen de windlade en een deel van de pijpen van de Bourdon 16' bewaard gebleven. Deze onderdelen werden in 1948 door Pels benut voor de bouw van een nieuw instrument, maar voor het huidige orgel is bij de restauratie de windlade niet meer gebruikt. Hij blijft wel behouden, zodat hij nog altijd kan worden aangewend bij de restauratie van een historisch orgel elders.

Broekhuizen kon niet mededelen wie de genoemde uitbreiding had gerealiseerd en evenmin in welk jaar dit was geschied. De Belgische orgelhistoricus Edouard Gregoir wist in 1865 te melden dat de in Oss gevestigde Paulus van Nistelrooy in Ottersum een instrument had geplaatst met 2 klavieren en 16 stemmen.

In zijn boek over de orgelmakers Van Eijdonk, Van Nistelrooy en Kuijter uit Oss neemt Wout van Kuilenburg aan dat Van Nistelrooy de uitbreidingswerkzaamheden mogelijk in 1842/43 uitgevoerd zou hebben, omdat Gregoir Ottersum vermeldt vóór Lithoijen, waar Van Nistelrooy in 1843 werkzaam was.

Anderzijds trekt Van Kuilenburg het auteurschap van Van Nistelrooy in twijfel. Volgens hem zouden ook de hierboven al genoemde orgelmakers Gebr. Franssen in aanmerking kunnen komen. Het handhaven van de bestaande dispositie, inclusief de Flageolet 1', van het Hoofdwerk (naast de uitbreiding met een Bourdon 16'), wijst echter weer op Van Nistelrooy die ook in Handel in 1868 een Flageolet 1 vt in de dispositie opnam.

HET KOPPELKLAVIER

Een opmerkelijke bijzonderheid bij de beschrijving van het orgel in Ottersum in het handschrift Broekhuysen is de vermelding van het koppelklavier, voor zover bekend het eerste in zijn soort in ons land. In plaats van een registerknop die ervoor zorgde dat de toetsen van het Positief werden meegetrokken door die van het Hoofdwerk (ook wel Manuaal geheten) was bij dit orgel een extra klavier aangebracht tussen beide andere, waarbij de toetsen van dit middelste klavier die van het onderste en van het bovenste meetrokken.

Ten opzichte van de klassieke klavierkoppeling heeft het koppelklavier als voordeel dat een melodie, gespeeld op het koppelklavier, zowel op het Manuaal als op het Positief kan worden begeleid, indien gewenst zelfs afwisselend.

Van de aanwezigheid van een koppelklavier in Ottersum maakt een nog directere, en waarschijnlijk iets vroegere bron dan Broekhuysen gewag. Dat is het in 1850 bij J. van Lindert te Cuijk in druk verschenen boekje “Het Suppressie-orgel” geschreven door Johan Wellens die als uitvinder van het koppelklavier kan worden aangemerkt.

Johan Wellens (1790-1863) was onderwijzer in het nabij Ottersum gelegen Middelaar. Tevens was hij, in de periode dat Middelaar onder Belgisch bestuur viel, gemeenteraadslid geweest. In de Belgische periode verloor hij zijn jaarlijks traktement van staatswege van f 200,-. Nadat Ottersum weer bij Nederland was gevoegd, wendde Wellens zich tot Koning Willem I onder het aanbieden van een beschrijving van het door hem uitgevonden inrichting om “op één klavier een Kerkorgel met drie klavieren daar te stellen”. Daarop herkreeg hij, dankzij interventie van de koning, zijn jaarlijks traktement.

Naar eigen zeggen leed Wellens aan de “ijselijke krampziekte”, wat voor ziekte dat ook geweest moge zijn.

Naast zijn boekje over het Suppressie-orgel publiceerde Wellens tevens een methode om het gregoriaans te begeleiden en te voorzien van tussenspelen, want in die tijd was de alternatimpraktijk nog springlevend. Daarbij werden de strofen van een gregoriaanse hymne en de vaste gezongen delen van de mis (Kyrie, Gloria, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei, ook wel ordinarium genoemd) afwisselend door het koor gezongen en op het orgel gespeeld. Deze traditie van orgelversetten was al enige eeuwen oud en kende zijn bloeitijd in Italië en Spanje in de 17de eeuw en in Frankrijk en België in de 18de eeuw. Ook in het katholieke zuiden van Duitsland en in Oostenrijk kwam de versettentraditie in de 18de eeuw tot bloei. Het meest gebruikelijk was dat de versetten werden geïmproviseerd, maar in de loop der tijd noteerden organisten versetten en lieten deze in druk verschijnen, zodat ook collega's die als improvisator minder begaafd waren, goed klinkende versetten ten gehore konden brengen. Ware meesterwerken zijn de versetten van de Italiaan Girolamo Frescobaldi (1583-1643) en de Fransman Nicolas de Grigny (1672-1703). Deze methode geeft ons een helder beeld van de toenmalige kerkmuzikale praktijk in het oosten van Noord-Brabant en het noorden van Limburg. We zien dat Wellens het gregoriaans met de nodige versiering

gen begeleidt. Ook zijn korte orgelversetten kunnen krullerig en kleurrijk zijn, met tussendoor een riedel of een trompetsignaal.

Uit het voorwoord van het boekje van Wellens over het Suppressie-orgel vernemen we dat het koppelklavier in Ottersum in 1848 werd aangebracht door de werktuigkundige Mooren. Diens naam ben ik verder in de orgelbouwkundige literatuur niet tegengekomen. Ook over zijn woonplaats blijven we in het ongewisse.

We keren, met het jaartal van het aanbrengen van het koppelklavier in het achterhoofd, nog even terug naar het handschrift Broekhuizen waarin staat dat het orgel in Ottersum bij de uitbreiding met een Positief tevens werd voorzien van drie klavieren.

Indien deze werkzaamheden inderdaad gelijktijdig hebben plaatsgevonden, zou dat dus in 1848 moeten zijn.

Het koppelklavier in Ottersum bleef in ons land een unicum en verdween bij de sloop van het orgel in 1948, precies een eeuw na de plaatsing. Pas in de jaren zeventig van de 20ste eeuw vervaardigden Nederlandse orgelmakers weer instrumenten met een koppelklavier. Toen was men blijkbaar het verdwenen historische exemplaar in Ottersum alweer vergeten, want in de literatuur over het orgel aan het eind van de jaren zeventig achtte men het een recente vinding.

Wout van Kuilenburg weet nog te melden dat een van de laatste bespelers van het instrument, **Gerrit Pubben**, de vader van een van de huidige organisten, zich herinnerde dat de dispositie voor de afbraak in 1947 vrijwel onveranderd was ten opzichte van die welke Broekhuizen vermeldde.

ORGELS IN DE HUIDIGE KERK

Na de bouw van de monumentale nieuwe parochiekerk in 1931 werd het oude orgel daarin opgesteld door G.P. Bik uit Boxmeer, maar het werd, hoog op de tweede tribune, al snel te klein bevonden om met zijn klanken het grote schip te vullen. In december 1943, nog tijdens de Tweede Wereldoorlog, besloot het parochiebestuur om een nieuw instrument te laten plaatsen. Men ging voortvarend te werk, want op 13 januari 1944 sloot het kerkbestuur een voorlopig contract met de orgelbouwer B. Pels & Zonen te Alkmaar. Door de oorlogstoestanden kon Pels het orgel pas in de eerste helft van 1948 plaatsen. Oorzaak van deze vertraging zal ongetwijfeld de schaarste aan materiaal zijn geweest die gedurende de laatste oorlogsjaren en de eerste jaren

Mechanische tractuur (abstracten met links achter walsbord)

na de bevrijding ons land teisterde. Dat zal, naast een substantiële kostenbesparing, ook de reden zijn geweest dat Pels gebruik maakte van bestaande windladen. Of hij het bestaande pijpwerk, na omsmelten, ook heeft gebruikt, is niet bekend. De oude lade van het Nolting orgel gebruikte hij voor het Hoofdwerk en, zoals we hierboven al zagen, voor het Zwelwerk en Pedaal respectievelijk de windladen van het Grand Orgue en het Pédale van het orgel dat de befaamde Franse orgelbouwer Aristide Cavaillé-Coll in 1875 plaatste in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam. Zo werd ook dit orgel in Ottersum, evenals zijn voorganger, voorzien van unieke onderdelen.

Het Cavaillé-Coll orgel in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam.

Dit instrument kreeg in de orgelwereld grote vermaardheid dankzij de in 1876 verschenen publicatie *L'Orgue du Palais d'Industrie* van Charles-Marie Philbert. Philbert was vice-consul van Frankrijk te Amsterdam en had zich in zijn vrije tijd bekwaamd als orgeldeskundige. Hij was een huisvriend van Cavaillé-Coll en het is niet verwonderlijk dat hij dan ook diende als diens ambassadeur in ons land. Dankzij zijn bemoeienis en onder zijn begeleiding bouwden de uit Leeuwarden afkomstige gebroeders Piet en Karel Adema in de jaren 1869-1871 het orgel van de Mozes en Aäronkerk te Amsterdam waar alle nieuwe vindingen van het Franse orgel werden toegepast:

de crescendokast,

de overblazende registers,

de vrijstaande speeltafel met ter weerszijden van de klavieren in terrassen aangelegde registertrekkers,

de combinatietreden waarmee de koppelingen werden bediend en waarmee registergroepen in- en uitgeschakeld konden worden, en

de pneumatische hefboom - de eerste in ons land zoals vol trots op de plaquette op het instrument is vermeld – die ervoor zorgde dat, zelfs bij gekoppelde klavieren de toetsdruk vergelijkbaar was met die van een piano.

Blijkbaar vond Philbert de toepassing van de Franse vindingen door inheemse orgelmakers niet voldoende. Er moest een instrument van de grootste Franse orgelbouwer van de 19de eeuw zélf in ons land worden geplaatst. Toen het bestuur van het Paleis voor Volkslijt een orgel wilde laten plaatsen, wendde hij zijn invloed aan en kocht men in Amsterdam een instrument van Cavallé-Coll dat in diens atelier in Parijs stond opgesteld.

Toen, zo'n veertig jaar na de plaatsing, de belangstelling voor het instrument was gedaald en het in slechte staat verkeerde, werd het aangekocht door twee zakenlieden uit de Haarlemse regio, de heren Bunge en Stoop, die het lieten demonteren en opslaan. Zij gaven het cadeau aan de gemeente Haarlem om het te laten plaatsen in het Gemeentelijke Concertgebouw. De gemeente Haarlem liet een offerte opstellen door Sybrand Adema, een van de zonen van de inmiddels overleden Piet Adema, die het instrument beiden hadden onderhouden. Deze stelde twee offertes op, één van f 18.000,- waarbij de bestaande sleepladen en mechanische tractuur werden behouden en gerestaureerd en één waarbij deze werden vervangen door kegelladen en pneumatische tractuur.

De laatste was f 2.315,- goedkoper en het zal de lezer geen verwondering wekken dat de Haarlemse gemeenteraad voor de goedkoopste oplossing koos. Daarmee verloor het instrument zijn originele mechaniek en windladen. Positief aspect van de verhuizing naar Haarlem was, dat dit, ondanks de ombouw, wel de redding van grote delen van het instrument betekende, want op 18 april 1929 brandde het Paleis voor Volkslijt tot de grond toe af.

Hoe de windladen daarna terecht zijn gekomen bij Bernard Pels (Grand Orgue en Pédale) en bij de Gebr. Vermeulen te Weert (Positif espressif), is onbekend. De Gebr. Vermeulen gebruikten de lade van het Positif voor een orgel dat zij plaatsten in de St. Willibrordusbasiliek te Hulst, maar dat intussen al weer is gedemonteerd, en de eerstgenoemde twee laden kwamen, zoals hierboven vermeld, in Ottersum terecht. Over het lot van de lade van het Récit expressif verkeren we in het ongewisse.

HET PELS ORGEL UIT 1948

Op zondag 11 juli 1948 vond om 4 uur 's middags de plechtige inzegening van het orgel plaats waarbij het werd ingespeeld door Piet Staay, organist van de St. Canisiuskerk in Nijmegen.

De dispositie van het instrument was als volgt:

Pedaal

- 1 Prestantbas 16'
- 2 Subbas 16'
- 3 Octaaf 8'
- 4 Gedekt 8'
- 5 Koraalbas 4'
- 6 Bazuin 16'
- 7 Trombone 8'

Hoofdwerk

- 8 Bourdon 16'
- 9 Prestant 8'
- 10 Fluit 8'
- 11 Salicionaal 8'
- 12 Bourdon 8'
- 13 Octaaf 4'
- 14 Roerfluit 4'
- 15 Kwint 2 2/3'
- 16 Octaaf 2'
- 17 Mixtuur 4-6 sterk
- 18 Trompet 8'

Zwelwerk

- 19 Quintadena 16'
- 20 Prestant 8'
- 21 Viola da Gamba 8'
- 22 Vox Caelestis 8'
- 23 Holpijp 8'
- 24 Prestant 4'
- 25 Fluit 4'
- 26 Spitskwint 2 2/3'
- 27 Flageolet 2'
- 28 Terts 1 3/5'
- 29 Scherp 2-4 sterk
- 30 Hobo 8'
- 31 Schalmei 4'

Speelhulpen

- (druknoppen)
- 6 vaste combinaties: pp-p-mf-f-ff-T
- vrije combinatie
- register crescendo
- tremolo zwelwerk
- automatisch pedaal

Koppelingen

- P + I
- P + II
- I + II
- I + II 16'
- II + II 16'

Sleepladen met elektro-pneumatische toets- en registertractuur.

Metalen pijpwerk langer dan vier voet van zink.

De dispositie toont alle kenmerken van het 'synthese-orgel' waarin elementen van het romantische, symfonische orgeltype (grondstemmen, veel speelhulpen zodat snel van klank gewisseld kon worden) en die van de uit Duitsland afkomstige Orgelbewegung zijn verenigd. De Orgelbewegung ontstond in de tweede helft van de jaren '20 van de 20ste eeuw als een soort heroriëntatie op het barokke orgeltype met zijn vele vulstemmen en heldere klank, maar dan wel met de nodige compromissen. Zo koos men voor de elektrische tractuur en niet de klassieke mechaniek.

De belangrijkste persoonlijkheden van deze beweging waren de musicoloog Willibald Gurlitt en de orgelbouwer Oscar Walcker. Ook in Frankrijk kende men een dergelijke beweging, die van het orgue néoclassique, met als belangrijkste namen de orgelhistoricus Norbert Dufourcq en de orgelbouwer Victor Gonzalez

Men trachtte een orgeltype te creëren waarop de orgelliteratuur uit alle stijlperiodes op bevredigende wijze kon worden gespeeld. Hoewel dit compromisorgeltype later is veroordeeld, onder meer vanwege de elektrische tractuur, heeft zij wel degelijk bestaansrecht.

Deze orgels inspireerden componisten tot het schrijven van nieuwe muziek die door dit orgeltype is geïnspireerd en daarop dan ook het best tot zijn recht komt zoals in Duitsland de werken van Karl Hoyer, Hugo Distler, Ernst Pepping en Herman Schroeder, en in Frankrijk van Maurice Duruflé, Olivier Messiaen, Jean Langlais, Gaston Litaize en Jehan Alain

Het orgel in Ottersum is een karakteristieke vertegenwoordiger van dit orgeltype. Het Hoofdwerk bezit de vier achtvoets grondstemmen die kenmerkend zijn voor het romantische orgel: een principaal (Prestant), een al dan niet overblazende open fluit (Fluit), een strikend register (Salicionaal) en een gedekte fluit (Bourdon). Ook het nevenwerk telt vier achtvoets grondstemmen waarvan één een zwevende strijker is (Vox Caelestis). Bovendien is het geplaatst in een crescendokast met jaloezieën zodat de klank kan aanzwellen of afnemen. De totaalklank van het Zwelwerk is aanmerkelijk zachter dan die van het Hoofdwerk. Invloeden van de Orgelbewegung herkent men onder andere in de vele koren van de Mixtuur van het Hoofdwerk (tot zes per toets in de discant), de aanwezigheid van de enkelvoudige vulstemmen Spitskwint 2 2/3' en Terts 1 3/5' en de meervoudige vulstem Scherp op het Zwelwerk. De Quintadeen 16' van het Zwelwerk is een typisch compromis tussen Orgelbewegung en laatromantiek: er is nog wel een gedekt 16' labiaalregister, maar dat is geen wijde, donker klinkende Bourdon, zoals in de Romantiek, doch een nauwe Quintadeen met zijn karakteristieke nasale boventoon.

Ook de beide tongwerken van het Zwelwerk vertonen de positie van het orgel op het kantelpunt tussen romantiek en het naoorlogse orgeltype. De Hobo 8' heeft in de discant nog de karakteristieke bekken van de Franse Hautbois uit de romantiek, een nauwelijks divergerend lang onderste gedeelte met daar boven een sterk divergerende korte trechter met licht naar binnen gebogen bovenranden.

De Schalmey 4' daarentegen is geïnspireerd op de kortbekerige tongwerken, ook wel regalen genoemd, uit de barok. Het lange onderste gedeelte van de beker is hier een nauwe cilinder en het korte bovenste een wijd divergerende trechter met een half gesloten deksel.

Uniek was dat Pels, zelfs in de bestaande lade van Nolting, in de ventielkast een scheiding had aangebracht tussen bas en discant zodat de pijpen in bas en discant verschillende winddrukken konden krijgen, zoals ook Cavaillé-Coll bij zijn orgels deed. Deze voorziening is thans niet gereconstrueerd, omdat de pijpen van de discant ook op een lagere druk goed spraken en het orgel in een akoestisch veel gunstiger positie is komen te staan.

Zoals veel soortgenoten uit die jaren bleek het orgel van meet af aan erg storingsgevoelig. Herhaaldelijk waren er groot onderhoud en grote reparaties nodig.

Uit het hierboven aangehaalde boek over de orgelmakers in Oss blijkt dat Wout van Kuilenburg in 1982 nog op de hoogte was van de aanwezigheid van de Cavaillé-Coll windladen.

In april 1977 raakt de hele kerk onder de roet door brand in de verwarmingsinstallaties. Gedurende zes weken was ze gesloten. Het Pels orgel werd na vele storingen

buiten gebruik gesteld. In de parochie hield men een actie om geld bijeen te brengen voor aanschaf van een elektronisch orgel van het merk Ahlborn. Het Pels orgel raakte in toenemende mate in verval. Pijpen vielen om en ook ongedierte hield er huis. In 1999 begonnen Frans Meeuws en Joep van Deursen aan een provisorisch herstel. Sedertdien kon het weer worden gebruikt. Ze ontdekten de bijzondere windladen. Meeuws zocht contact met Flentrop orgelbouw, de gemeente Haarlem en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg over de mogelijke verkoop van de Cavaillé-Coll windladen voor de restauratie van het orgel in het inmiddels tot Philharmonie omgedoopte Gemeentelijke Concertgebouw van Haarlem. Men kwam in Ottersum kijken en zag mogelijkheden om de laden weer in Haarlem te gebruiken. Vanaf dit ogenblik raakte ondergetekende als adviseur namens de KKOR betrokken bij het project.

In de loop van 2007 en begin 2008 vond de bouw van het orgel plaats. Nadat het gehele orgel op tekening was gezet, vervaardigde men bij Flentrop de nieuwe onderdelen zoals de windladen en de mechanieken.

Van het Pels orgel gebruikte men naast het (weliswaar aangepaste) orgelfront en het pijpwerk ook de balgen en het speeltafelmeubel. In plaats van de elektro-pneumatische toetstracuur waar het Pels orgel mee was uitgerust, kwam er nu mechanische toetstracuur. Die is niet alleen duurzamer en bedrijfszekerder, maar geeft de bespeler ook het gevoel daadwerkelijk met zijn instrument verbonden te zijn. Vanwege de beperkte ruimte in het orgel werd wel gekozen voor elektrische registertracuur waarbij magneten de slepen optrekken.

Dit laatste vergemakkelijkte de mogelijkheid om het instrument te voorzien van een elektronische settercombinatie waarbij het orgel beschikt over enige honderden vooraf in het geheugen in te stellen registercombinaties. Een dergelijke voorziening is voor de organisten zeer comfortabel. Voor zover bekend is dit het eerste orgel in de provincie Limburg dat met een dergelijke inrichting is uitgerust.

Speeltafel met setterpaneel met rode leds

Door uitgelopen werkzaamheden elders kon Flentrop Orgelbouw het instrument later opleveren dan gehoopt. Het geduld van de parochie werd ruimschoots beloond. Toen op 22 april 2008 de keuring plaatsvond, kon ik als adviseur tot genoegen van alle aanwezigen constateren dat de parochie over een klankrijk en degelijk vervaardigd instrument beschikt waarbij de door het pijpwerk voortgebrachte klank veel beter tot zijn recht kwam dan voorheen, mede dankzij de goede akoestiek van de kerk en de in akoestisch opzicht gunstiger opstelling dan voorheen.

De dispositie van het Flentrop-Pels orgel is gelijk aan die van het Pels orgel uit 1948. Behalve in het pedaalwerk zijn alle nog aanwezige, oorspronkelijke pijpen dan ook gebruikt, maar enkele registernamen zijn aangepast aan de traditie van het huis Flentrop.

De dispositie van het Flentrop-Pels orgel anno 2008

<u>Pedaal, C-f¹</u>	<u>Hoofdwerk, C-g³</u>	<u>Zwelwerk, C-g³</u>	<u>Koppelingen</u>
1 Prestant 16'	8 Bourdon 16'	19 Quintadena 16'	- P + I (mechanisch)
2 Subbas 16'	9 Prestant 8'	20 Prestant 8'	- P + II (mechanisch)
3 Octaafbas 8'	10 Fluit 8'	21 Viola da Gamba 8'	- I + II (mechanisch)
4 Gedekt 8'	11 Salicionaal 8'	22 Vox Caelestis 8'	- II + II 16' (elektrisch)
5 Octaaf 4'	12 Bourdon 8'	23 Holpijp 8'	<u>Speelhulpen</u>
6 Bazuin 16'	13 Octaaf 4'	24 Octaaf 4'	- balanstrede zwelwerk
7 Trombone 8'	14 Roerfluit 4'	25 Fluit 4'	- balanstrede register-
	15 Kwint 2 2/3'	26 Spitskwint 2 2/3'	crescendo
	16 Octaaf 2'	27 Flageolet 2'	- tremolo zwelwerk
	17 Mixtuur 4-6 sterk	28 Terts 1 3/5'	- elektronische setter-
	18 Trompet 8'	29 Scherp 3-4 sterk	combinatie met 999
		30 Hobo 8'	combinaties
		31 Schalmei 4'	- Sleepladen met me-
			chanische toetstracuur
			- Elektrische register-
			tracuur

In verband met de beperktere ruimte op de benedentribune zijn de registers Prestant 16' en Octaafbas 8' net als de Subbas 16' en de Gedekt 8' gecombineerd. De overige pedaalregisters zijn wél volledig geplaatst. Door deze ruimtebesparende ingreep zijn de orgelkast en de daarachter liggende ruimte met de windturbine en magazijnbalg goed bereikbaar voor het stemmen en het onderhoud.

Nu, na de reconstructie, restauratie en verplaatsing van het Pels orgel, en er voor het pijpwerk een optimale situatie is geschapen, blijkt pas hoeveel potentie de klank van het orgel in zich had. Bij de intonatie kon grotendeels worden volstaan met egalisatie, wat overigens niet altijd even gemakkelijk bleek.

Er hoefde slechts hier en daar een retouche te worden aangebracht. Dankzij de nieuwe plaats op de onderste tribune is de uitstraling naar het schip van de kerk veel beter dan in de oude situatie en ook in visueel opzicht heeft het instrument het nodi-

ge gewonnen zonder dat het oorspronkelijke concept geweld is aangedaan. De inwendige positie van de laden komt overeen met die uit 1948. De hoofdwerk lade bevindt zich midden voor, daarachter is een stemgang en daarachter het Zwelwerk. Op beide laden is de opstelling v-vormig, dat wil zeggen dat de kleinste pijpen in het midden staan. Ter weerszijden van het Zwelwerk liggen de C- en Cis-lade van het pedaal, loodrecht op het front met de grootste pijpen achter.

Het achterste deel van het zwelwerk, opstelling in V-vorm

Grootste winstpunt ten opzichte van de toestand van 1948 is echter de mechanische toetstractuur. De settercombinatie biedt de vaste bespeler het comfort eenmaal uitgezochte registraties te kunnen bewaren voor de toekomst en vergemakkelijkt ook het werk van gastorganisten, vooral bij concerten, zodat deze zich beter op de muziek kunnen concentreren.

Natuurlijk dient als eerste de parochie te worden gefeliciteerd met de plaatsing van dit instrument, maar een bijzondere gelukwens is hier op zijn plaats voor de grote motor van dit orgelproject, Frans Meeuws. Hij heeft niet alleen veel tijd gestoken in het speelbaar maken van het Pels orgel in zijn oorspronkelijke toestand, maar was ook de drijvende kracht achter de verkoop van de Cavallé-Coll windladen aan Haarlem en de herbouw van het Pels orgel in Ottersum. Door afstand te doen van de windladen leverde de parochie in Ottersum een substantiële bijdrage aan de rehabilitatie

van één van de bekendste instrumenten uit het oeuvre van Cavaillé-Coll en bovendien een van de weinige zaalorgels van hem die behouden zijn.

Het Cavaillé-Coll orgel van Haarlem

Ook Flentrop Orgelbouw dient met het welslagen van dit project te worden gelukgewenst. Het betreft hier immers een instrument dat behoorlijk ver af staat van de Flentroptraditie uit diezelfde periode toen men zich bij de Zaandamse orgelmakerij al oriënteerde op het neobarokke orgeltype. De medewerkers hebben zich echter bijzonder goed weten in te leven in het klankbeeld dat Pels voor ogen stond en zijn er, binnen de beperkte speelruimte die het pijpwerk de intonateur oplegde, in geslaagd een evenwichtig en muzikaal geheel te realiseren.

Door de opdracht tot de bouw van een nieuw orgel met gebruikmaking van de nog aanwezige onderdelen van het Pels orgel herkrijgt de monumentale St. Jan de Doperkerk van Ottersum haar zo moeizaam tot stand gekomen instrument uit 1948, maar wel in een artistiek hoogwaardiger editie met meer bedrijfszekerheid. Tussen de bouw van de kerk en die van het oorspronkelijke orgel liggen slechts 17 jaar. Beide zijn nauw met elkaar verbonden. Door te kiezen voor behoud van zoveel mogelijk materiaal uit 1948, waaronder het nagenoeg complete pijpwerk, heeft de parochie niet alleen geld bespaard, zij heeft ook haar erfgoed bewaard.

Moge dit instrument nog lang Gods lof bezingen binnen en buiten de liturgische vieringen en de aanwezigen troosten of verblijden met zijn klanken.

Voorburg, 11 juli 2008, op de dag dat het Pels orgel 60 jaar eerder in gebruik werd genomen.

Ton van Eck.
KKOR-adviseur
Titulair organist Sint Bavokathedraal
Haarlem

Met dank aan:
Frans Meeuws
Flentrop Orgelbouw

Bronnen:
G.H. Broekhuizen Sr,
Orgelbeschrijvingen, handschrift ca.
1850-1862. Editie A.J. Gierveld,
Amsterdam, 1986.

Wout van Kuilenburg,
Het werk van de orgelmakersfamilie Van
Eijsdonck / Van Nistelrooy / Kuijter.
's-Hertogenbosch, 1983.

Johan Wellens,
Beschrijving van het Suppressie-orgel,
opgedragen aan Z.M. Koning Willem I.
Cuijk, 1850

Website: www.orgelottersum.nl

Fondsenwerving

De Stichting tot Behoud van Cultureel Erfgoed Ottersum heeft zich ingezet voor de fondsenwerving van het restauratieproject. De stichting bedankt de navolgende instanties wiens donaties de restauratie mede mogelijk heeft gemaakt:

Het Prins Bernhard Cultuurfonds, afdeling Limburg, Maastricht
De Stichting Mr. Paul de Gruyter, Den Bosch
Het Olga Heldring Fonds, Amsterdam
Het Gemeentebestuur van Gennep
Het Fonds Maatschappelijke Betrokkenheid
Rabobank Land van Cuijk & Maasduinen, Cuijk
Het Bisdom Roermond
De Stichting Elise Mathilde Fonds, Maarn
De Stichting W.J.O. de Vries-Fonds, Amsterdam
De Meindersma-Siebenga Stichting, Molenend
Novita warenhuis (jubileumschenking), Gennep

Verder is het orgelproject onder meer gesponsord door:

De Industriële Kring Noord Limburg, Gennep
Het Parochiële Herenkor, Ottersum
De Protestantse gemeente PKN, Gennep
De zeer eerwaarde heer P. Cöp, Venray
Sponsorclub Ottersum (Arts, v.d. Loo, Smits)

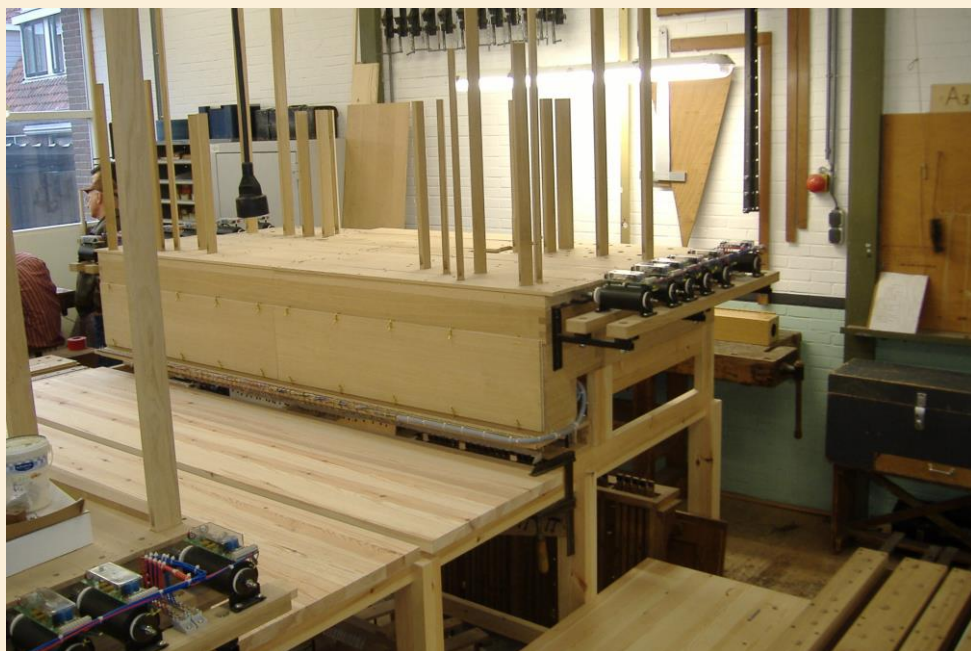
De stichting organiseerde in het kader van de fondsenwerving ook diverse activiteiten binnen het dorp Ottersum. Eén van de meest opvallende en succesvolle acties was de pijpenadoptie. Honderden parochianen adopteerden een of meer orgelpijpen ten bedrage van € 5,00 of veelvoud hiervan al naar gelang de lengte van de orgelpijp. De opbrengst hiervan was ruim € 11.000. De milde gevers ontvingen een fraai certificaat waarop stond vermeld welke orgelpijp men had geadopteerd. De stichting wil bij deze nogmaals iedereen van harte bedanken die aan deze actie heeft meegedaan.

Een eervolle vermelding verdient de parochiële vrijwilligersgroep die onderhoud en reparaties aan de parochiële eigendommen verzorgt. Deze vrijwilligers hebben door hun grote inzet en deskundigheid de parochie meer dan € 13.000 bespaard. En dan tellen we nog niet de vele uren die in het slopen van het houtwerk op het benedenbalkon en het weer opbouwen van een nieuwe houten vloer, de elektrische installaties etc. mee. Onvoorstelbaar wat onze mannen gepresteerd hebben en nóg presteren. Hulde!

Het stichtingsbestuur wil in dit kader bijzonder stil staan bij een bijzondere vorm van schenking die door nabestaanden bij het overlijden van een dierbare is gedaan. Op verzoek van de overledene zelf of op initiatief van de familie is er een aantal malen een schenking voor het orgelfonds gedaan. Daarmee is het orgel ook een beetje een monument voor deze overledenen en zal het – telkens als het klinkt – ook ter nagedachtenis aan hen zijn.

Bovendien zijn er enkele schenkingen aan het orgelfonds gedaan bij gelegenheid van jubileum- en andere dankvieringen. Het stichtingsbestuur heeft door dit soort bijzondere schenkingen meer dan € 2.000 mogen ontvangen.

Bestuur Stichting tot behoud van Cultureel Erfgoed Ottersum
Ottersum, september 2008

De nieuwe windladen en stelwerk in de Flentrop werkplaats.